

ΜΕΡΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ
ΣΤΟ «ΒΙΒΛΙΟΝ ΜΕΓΑ ΤΟ ΚΑΛΟΥΜΕΝΟΝ ΩΚΕΑΝΟΣ»

Υ Π Ο

Γ. Κ. ΠΑΠΑΖΟΓΛΟΥ, δ. Φ.

Ἀνάμεσα στὰ 176 χφφ. πού καταγράφονται στὸ γνωστὸ «ἀρχαῖο κατάλογο χειρογράφων» τῆς Ῥαιδεστοῦ¹ μᾶς παραδίδεται καὶ κάποιο χφ. με τίτλο: «Βιβλίον μέγα τὸ καλούμενον Ὠκεανός»². Στὸν ἴδιο κατάλογο καταγράφονται με τὴν ἴδια περίπου μορφή (: «Βιβλίον τὸ καλούμενον...») τέσσερα ἄλλα χφφ. πού μᾶς διασώζουν σχετικῶς γνωστὰ κείμενα:

1. Βιβλίον θαυμαστὸν τὸ καλούμενον Διόπτρα (25)³
2. Βιβλίον τὸ καλούμενον Παράδεισος (66)⁴

1. Μ. Γ ε δ ε ώ ν, Ῥεπισημείωσις (στό: Εἰδήσεις περὶ τῆς ἐν Ῥαιδεστῷ μητροπόλεως καὶ τῶν ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ αὐτῆς ἀρχαίων χειρογράφων βιβλίων, τοῦ Ἀ. Ἀλεξούδη), ΕΑ 10 (1890), 160· ὁ κατάλογος μᾶς παραδίδεται ἀπὸ τὸν κώδικα Vind. hist. gr. 98, τοῦ 16ου αἰ., βλ. Η. Η u n g e r, Katalog der griechischen Handschriften der Österreichischen National Bibliothek, Teil 1: Codices historici, Codices philosophici et philologici (Museum, N.F. IV/1,1), Βιέννη 1961, 107, καὶ πρωτοεκδόθηκε ἀπὸ τὸν R. F o e r s t e r, De antiquitatibus et libris manuscriptis Constantinopolitanis Commentatio, Rostochii 1877 (Actae Litterarum Universitati Eberhardinae Carolinae Tubingensi), 29-31, ὅ,τι ἔχει σχέση με τὸν κώδικα καὶ με τὸν κατάλογο χειρογράφων Ῥαιδεστοῦ βλ. Γ. Κ. Π α π ᾶ ζ ο γ λ ο υ, Βιβλιοθήκες στὴν Κωνσταντινούπολη τοῦ 15' αἰῶνα (κώδ. Vind. hist. gr. 98), Θεσσαλονίκη 1983, 63-114, 159-213 (ἔπου καὶ πλούσια βιβλιογραφία).

2. R. F o e r s t e r, ὁ. π., 30 (καὶ Γ. Κ. Π α π ᾶ ζ ο γ λ ο υ, ὁ. π., 406).

3. Πρόκειται γιὰ τὸ γνωστὸ κατανυκτικὸ ποίημα τοῦ Φιλίππου Μονοτρόπου (Σολιταρίου) —στὸν κατάλογο «παρὰ τοῦ γραμματικοῦ κατασκευασμένον» μᾶς παραδίδεται με τὸ ὄνομα τοῦ Συμεῶν Μεταφραστοῦ τοῦ νέου Θεολόγου, βλ. R. F o e r s t e r, ὁ. π., 23, χφ. ρλζ' — βλ. P G 127, 701-902 (ἀνατύπ. ἀπὸ τὴν ἐκδ. τοῦ J. P o n t a n u s, Dioptrae rei Christianae, Ingolstadt 1604), πρβλ. καὶ Σ π. Λ α υ ρ ι ῶ τ ο υ, Ῥ Διόπτρα, Ὀ Ῥ Αθως I (1920) (fasc. 1-2), 9-247, V. G r u m e l, Remarques sur la Dioptra de Philippe le Solitaire, BZ 44 (1951) (Festschrift F. Dölger), 198-211, ἔπως καὶ W. H ö r a n d n e r, Die Wiener Handschriften des Philippos Monotropos, Ἀκροθίνια, Βιέννη 1964, 23-40.

4. Βλ. Ν. Θ. Μ π ο υ γ ᾶ τ σ ο υ - Δ. Μ. Μ π α τ ι σ τ ᾶ τ ο υ, Παλλάδιου Λαυσαϊκῆ Ἱστορία, Ἀθήνα 1970, Α (ἐκδίδεται μέρος τοῦ κειμένου με μεταφράση-εισαγωγή-σχόλια), καὶ C. B u t l e r, The Lausiac History of Palladius, Hildesheim 1967 (ἀναστ. ἐκδ. τῆς ἐκδόσεως τοῦ 1898), πρβλ. καὶ Η. Η u n g e r, Die hochsprachliche profane Literatur der byzantiner, Erster Band: Philosophie - Rhetorik - Epistolographie - Geschichtschreibung - Geographie, Μόναχο 1978 (με τὴ συνδρομῇ τῶν C h r. H a n n i c k - P. E. Pieler), 515.

3. Βιβλίον λεξικόν τὸ καλούμενον Ἔρανος (78)⁵

4. Τοῦ αὐτοῦ βιβλίον τὸ καλούμενον τῆς θαλάσσης (172)⁶.

Ὅσο μπόρεσα νὰ διαπιστώσω, μὲ τὸν τίτλο «Ὁκεανός» δὲν μᾶς παραδίδεται ἔργο στὴν Ἑλληνικὴ Γραμματεία. Ἐξ ἀρχῆς λοιπὸν θὰ πρέπει νὰ δεχθοῦμε ὅτι ὁ ὄρος «Ὁκεανός» προσδιορίζει τὸ χφ., καὶ δὲν εἶναι τίτλος ἔργου τοῦ μᾶς παραδίδεται ἀπὸ αὐτό.

Μὲ τὸν τίτλο «Ὁκεανός» μᾶς εἶναι σήμερα γνωστὸ ἓνα χφ. τῆς μονῆς Ἰβήρων, μὲ ἀρ. 388, τοῦ 16ου αἰ. ἑ. Τὸ χφ., γιὰ καλὴ μας τύχη, δὲν εἶναι πιθανότατα ἄλλο ἀπὸ αὐτὸ τοῦ καταλόγου τῶν χειρογράφων Ῥαιδεστοῦ⁸· στὴ διαπίστωση αὐτὴ ἔχουν ἤδη προχωρήσει ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ περασμένου αἰώνα καὶ ὁ Ἄ. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, ὅπως καὶ ὁ Μ. Γεδεών⁹. Ὁ Ἄ. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, ἀνάμεσα σὲ ἄλλα, σημειώνει: «Τὸν κώδικα τοῦτον ἰδὼν τὸ πρῶτον μηνὶ Ἰουνίῳ ἔτους 1895-ου ἐν τῇ μονῇ τῇ σεβασμίᾳ τῇ τῶν Ἰβήρων, φέροντα τὸν μοναδικὸν τίτλον ΩΚΕΑΝΟΣ...»¹⁰. Μελετώντας λοιπὸν τὸ περιεχόμενον τοῦ χειρογράφου τῆς μονῆς Ἰβήρων μποροῦμε πιθανότατα νὰ προσδιορίσουμε καὶ τὸ περιεχόμενον τοῦ ὄρου.

Ὁ Σπ. Λάμπρος, στὰ τέλη τοῦ περασμένου αἰώνα, στὴν περιγραφὴ τῶν Ἀθωντικῶν χειρογράφων, ἀναφερόμενος στὸ χφ. τῆς μονῆς Ἰβήρων ἔμμεσα φαίνεται νὰ υἱοθετεῖ κάποια ἐρμηνεῖα τοῦ ὄρου, ὅταν γράφει (χωρὶς νὰ σχολιάζει): «Ὁ κώδιξ γέγραπται διὰ γραμμάτων ὡς πυκνοτάτων. Ἐπιγράφεται δ' ἐν τῷ ἐπὶ τῆς ῥάχους νέῳ δελτίῳ Ὁκεανός, ἧτοι σύνοψις διαφόρων μαθη-

5. Πρόκειται γιὰ κείμενον τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, μὲ τὸ ὄνομα τοῦ ὁποίου μᾶς παραδίδεται στὸν κατάλογο τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Ἀντωνίου Καντακουζηνοῦ καὶ στὸν κατάλογο «παρὰ τοῦ γραμματικοῦ κατασκευασμένο» (βλ. R. Foerster, ὁ. π., 24, χφ. ββ', 22, χφ. ρθ'), πρβλ. A. B. Drachmann, Die Überlieferung des Cyrillglossars, Det. Kgl. Danske Videnskabernes Selskab, Historisk - filologiske Meddelelser, XXI, 5, Κοπεγχάγη 1936, 17-18.

6. Πιθανότατα θὰ πρέπει νὰ διορθώσουμε τὸ «θαλάσσης» σὲ «ἐγκώμιον τῆς θαλάσσης»· πρόκειται γιὰ κείμενον τοῦ Γεωργίου (-Γρηγορίου) Πατριάρχου, βλ. PG 142; 433-444, πρβλ. καὶ Γ. Κ. Παπᾶζογλου, ὁ. π., 178 (σχετικὰ μὲ τὸ «Τοῦ αὐτοῦ» τῆς καταγραφῆς).

7. Βλ. Σπ. Λάμπρος, Κατάλογος τῶν ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τοῦ Ἁγίου Ὄρους Ἑλληνικῶν κωδίκων, Καίμπριτζ 1900 (ἀναστ. ἐκδ. Ἀμστερνταμ 1966), II, 122-138, B. Pseph togas, Le codex 388 du Monastère Ivron, dit «ΩΚΕΑΝΟΣ», Cyrillomethodianum 5 (1981), 135-145 (ὅπως καὶ L. Petit - X. Sideridès, Oeuvres complètes de Gennade Scholarios, Παρίσι 1929, 1, XXXIX-XLI).

8. Βλ. γιὰ τὴν ταύτιση Γ. Κ. Παπᾶζογλου, ὁ. π., 181-182.

9. Βλ. B. Pseph togas, ὁ. π., 136-137., Γ. Κ. Παπᾶζογλου, ὁ. π., 212, καὶ Μ. Γεδεών, ὁ. π., 159-160.

10. Πρόκειται γιὰ σημείωση τοῦ Ἄ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, ποὺ γράφεται στὸ τέλος τοῦ κώδικα, βλ. B. Pseph togas, ὁ. π., καὶ Γ. Κ. Παπᾶζογλου, ὁ. π.

μάτων γραμματικῶν, φυσικῶν, γεωμετρικῶν καὶ ἐξήγησις τῶν ἐν τῇ Γραφῇ εὐρισκομένων ἐβραϊκῶν ὀνομάτων κτλπ.»¹¹. Τὴν ἐρμηνεία αὐτὴ (ὅτι δηλ. ὁ ὄρος ἔχει σχέση καὶ μὲ μαθήματα) δέχεται ἐν πολλοῖς καὶ ὁ Β. Ψευτογκᾶς· σὲ μελέτῃ του, ποῦ ἀναφέρεται στὸ παραπάνω Ἰβηριτικὸ χφ., γράφει: «Il s' agit en effet d' un abrégé de leçons de sciences physiques, littéraires, philosophiques et théologiques, en un mot d' une petite encyclopédie»¹². Τὸ περιεχόμενο ποῦ δίδεται στὸν ὄρο θὰ μπορούσε νὰ εἶναι σωστό, ἂν εἴχαμε κάποια σαφὴ μαρτυρία ὅτι τὸ χφ. χρησιμοποιήθηκε γιὰ διδασκαλικούς σκοπούς, ὅπως λ.χ. ὁ «Κουβαράς» τῶν Ἰωαννίνων¹³. Ὁ Μ. Γεδεὼν ὅμως, χωρὶς προσπάθεια ἐρμηνείας τοῦ ὄρου, φαίνεται πῶς ἀποδίδει στὸν ὄρο τὸ σωστὸ περιεχόμενο, ὅταν γράφει: «... ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῆς ἐν τῷ Ἁγίῳ Ὁρει μονῆς τῶν Ἰβήρων ἀποθησαυρίζεται παμμέγεθες χειρόγραφον Ὁκεανὸς ἐπιγραφόμενον, ὡς ἐπιγράφεται ἕτερον, κατὰ μίμησιν ἐκείνου, Χάος»¹⁴. Ἀπὸ τὴν ἐρμηνεία δηλ. ποῦ δίδει ὁ Β. Ψευτογκᾶς πιθανότατα θὰ πρέπει νὰ δεχθοῦμε μόνον τὸ τελευταῖο σκέλος, ὅτι πρόκειται «en un mot d' une petite encyclopédie», μ' ἄλλα λόγια γιὰ ἓνα ὀγκῶδες χφ. ποῦ μᾶς παραδίδει ποικίλα κείμενα μὲ διάφορο περιεχόμενο¹⁵.

Ὁ ὄρος φαίνεται ὅτι χρησιμοποιήθηκε εὐρέως ἀπὸ τοὺς πρώτους καταλογογράφους στὰ πρῶτα μεταβυζαντινὰ χρόνια· ἔτσι πιθανότατα χρησιμοποιήθηκε ὁ ὄρος ἀπλὰ ὡς «Ὁκεανὸς» γιὰ νὰ δηλώσει ἓνα χφ. μὲ περιεχόμενο θεολογικὸ, φιλολογικὸ, φιλοσοφικὸ, γραμματικὸ κλπ., ὡς «Ὁκεανὸς ἱατρικῆς» γιὰ νὰ δηλώσει ἓνα χφ. μὲ κείμενα διαφόρων συγγραφέων μὲ περιεχόμενο ἱατρικὸ, κ.ἄ.. Ἀπὸ κατάλογο ἄλλωστε χειρογράφων τοῦ Ἀντωνίου Ἐπαρχου, γνωστοῦ λογίου τοῦ ΙΣ' αἰῶνα, μᾶς παραδίδεται χφ., ἀτάυτιστο σήμερα, μὲ τίτλο «Oceanus medicinae, liber optimus et maximus»¹⁶.

11. Σ π. Λάμπρου, ὁ. π., 138· σχετικὰ μὲ τὴν παρατήρηση τοῦ Σπ. Λάμπρου ὅτι ὁ τίτλος «ΩΚΕΑΝΟΣ» εἶναι γραμμένος «ἐν τῷ ἐπὶ τῆς ῥάχεως νέφ δελτίῳ» ὁ Β. Ψευτογκᾶς, ὁ. π., 143 (σημ. 9α), σημειώνει: «La question qui se pose maintenant est la suivante: 'le titre est-il l'original, ou bien est-il postérieur?'. Selon la description de S. Lampros il semble être attribué à l'imagination des moines... il est donc bien probable qu' il est original».

12. Β. Psephogas, ὁ. π., 135.

13. Βλ. Σ π. Λάμπρου, Ἠπειρωτικὰ Δ', Ἡ λίμνη τῶν Ἰωαννίνων καὶ αἱ ἐπὶ τῆς νηίδος αὐτῆς μοναί, ΝΕ 11 (1914), 7-8, Τοῦ Ἰδίου, Περὶ τῆς παιδείας ἐν Ἰωαννίνοις ἐπὶ Τουρκοκρατίας, ΝΕ 13 (1916), 281-282.

14. Μ. Γεδεὼν, ὁ. π., 159.

15. Σύμφωνα μὲ τὴν περιγραφή τοῦ Σ π. Λάμπρου, Κατάλογος..., 122-138, τὸ χφ. μᾶς παραδίδει σὲ 994 φφ. 304 διάφορα κείμενα.

16. Ἐ. Γιωτοπούλου-Σισιλιάνου, Ἀντώνιος Ἐπαρχος, ἓνας Κερκυραῖος οὐμανιστῆς τοῦ ΙΣ' αἰῶνα, Ἀθήνα 1978, 300 (πιθανότατα ὁ ὄρος λανθάνει καὶ σὲ ἀρκετοὺς ἀκόμη ἀνέκδοτους καταλόγους χειρογράφων).